

У ўліковай картачцы (№ 57054а) Гембіцкага Ібрагіма Якаўлевіча 1907 г. нараджэння, якая знаходзіцца ў Нацыянальным архіве Беларусі, адзначана, што з кастрычніка 1942 г. ён быў сувязным 4-га атрада бригады "Спартак".

Асобна трэба звярнуць увагу на постаць мінскага татарына Александровіча Хасана Мустафавіча 1900 г. нараджэння. Да вайны ён працаваў намеснікам дырэктара Дзяржаўнага выдавецтва БССР. З лістапада 1941 г. ён вёў барацьбу з ворагам у Мінскім партызанскім падполлі. 12 лістапада 1942 г. пайшоў у партызаны. Змагаўся ў складзе атрада імя А.В. Суворова бригады імя І.В. Сталіна, якая дзейнічала ў раёне Баранавіч. [15, п. 15; 16, л. 98; 17, л. 9]

Шмат выпрабаванняў выпала і на лес Сцяпана Александровіча. Ён нарадзіўся 15 снежня 1921 г. у сям'і копыльскіх татар. З 1929 г. да 1939 г. вучыўся ў сярэдняй школе № 1, паступіў на філалагічны факультэт БДУ. Аднак вайна перапыніла далейшае навучанне. С. Александровіч ваяваў ў складзе Чырвонай Арміі, удзельнічаў у Керчанска-Феадасійскай аперацыі, у 1942 г. быў паранены, трапіў у палон. У жніўні 1942 г. уцеў з палону, вярнуўся на Капыльшчыну, дзе стаў адным з заснавальнікаў кіраўнікоў Капыльскай падпольнай антыфашысцкай арганізацыі. 3 мая 1943 г. пайшоў у партызаны, быў сувязным партызанскай бригады імя В.І. Чапаева. [18, с. 33]

У партызанскіх бригадах імя В.П. Чкалава, імя І.В. Сталіна, бригадах А. Неўскага і У.І. Пенна вялі барацьбу такія татары, жыхары Беларусі, як Муха Адам і Быкава Жанна, жывучыя да вайны ў Мінску, Даўлет Султану Хаткевіч з вёскі Касцевічы Радашковіцкага раёна, Ісмаіл Кабіраў з вёскі Камешчына Івянецкага раёна. [19, с. 508]

У кнізе Паміці Чэрвеньскага раёна Мінскай вобласці сярод загінуўшых воінаў-землякоў змешчана прозвішча татарына, партызана з г.п. Смілавічы Гомбіцкага Хасеня Мустафавіча. [20, с. 321]

Такім чынам, на падставе прыведзеных, далека не поўных дадзеных, становіцца відавочным, што беларускія татары, разам з іншымі народамі самааддана змагаліся ў партызанскіх фарміраваннях на тэрыторыі Беларусі. На жаль, у многіх месцах трагічна: некаторыя загінулі ў час выканання баявога задання ці былі расстраляны немцамі, некаторых фашысты забралі ў палон і вывезлі на працу ў Германію. Даволі цяжка прасачыць увесь шлях партызан. Дакументы сведчаць, што пасля злучэння партызанскіх брыгад з часцямі Чырвонай Арміі пасля вызвалення тэрыторыі Беларусі большасць нашых суайчыннікаў-татар была накіравана ў дзейную армію, органы ўнутраных спраў і мясцовыя камуністычныя органы.

Крыніцы і літаратура:

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ) Фонд 1450. – Воп. 5. – Спр. 104.
2. Фонд 1450. – Воп. 5. – Спр. 103.
3. Фонд 1405. – Воп. 1. – Спр. 1271.
4. Фонд 1405. – Воп. 1. – Спр. 1292.
5. Фонд 1450. – Воп. 2. – Спр. 127.
6. Фонд 1450. – Воп. 7. – Спр. 4.
7. Фонд 1450. – Воп. 7. – Спр. 116.
8. Фонд 1450. – Воп. 7. – Спр. 43.
9. Фонд 1450. – Воп. 6. – Спр. 114.
10. Фонд 1405. – Воп. 1. – Спр. 1238.
11. Фонд 1450. – Воп. 5. – Спр. 103.
12. Фонд 1450. – Воп. 5. – Спр. 103.
13. Фонд 1450. – Воп. 5. – Спр. 441.
14. Фонд 1450. – Воп. 7. – Спр. 235.
15. Фонд 1450. – Воп. 6. – Спр. 27.
16. Фонд 1450. – Воп. 2. – Спр. 346.
17. Фонд 1450. – Воп. 2. – Спр. 382.
18. Лыч, Л. Татары Беларусі на пераломе сацыяльна-палітычных эпох (XX – пач. XX ст.) / Л. Лыч. – Мінск: Кнігазбор, 2007. – 76 с.
19. Каваленя, А. Да пытання ўдзелу татар у партызанскім руху на Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны / А. Каваленя // Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы: матэрыялы Першай міжнар. навук.-практ. канф., прысв. да 600-годдзя татарскага асідніцтва на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы, распачатага пры Вітаўце Вялікім, Мінск, 26-27 сак 1993 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т, Беларускае згуртаванне татаро-мусульман "Аль-Кітаб"; рэдкал.: І. Александровіч [і інш.]. – Мінск, 1994. – ч.3. – С. 505-510.
20. Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Чэрвеньскага раёна; рэдкал.: Г.К. Кісялеў [і інш.] – Мінск: БЕЛТА, 2000. – 623 с.

ІДЭЯ НЕЗАЛЕЖНАСЦІ БЕЛАРУСІ У ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫХ ТВОРАХ В. ГАДЛЕЎСКАГА

У.У. Куніцкі
БДПУ (Мінск)

Дыскусія наконт ўдзелу Вінцэнта Гадлеўскага ў беларускім нацыянальным руху ідуць па сённяшні дзень. Але каб лепш зразумець яго палітычныя погляды, неабходна звярнуцца да яго публіцыстычных твораў і партыйных дакументаў, створаных з яго ўдзелам. Яны яскрава нам раскрываюць ідэалогію як нацыяналістаў у цэлым, так і В. Гадлеўскага асабіста, яго бачанне лёсу Беларусі.

Нарадзіўся Вінцэнт Гадлеўскі ў Ваўкавыскім павеце у 1888 г. У 1912 г. скончыў Віленскую каталіцкую духоўную семінарыю, у 1916 – Мітрапалітальную духоўную акадэмію ў Петраградзе. Пасвечаны ў святары ў 1914 г. служыў вікарыем пры катэдральным саборы ў Мінску. Пасля Лютаўскай рэвалюцыі становіцца прыхільнікам беларускага нацыянальнага руху прымае ўдзел у рабоце 1-га Усебеларускага з'езду (кангрэсу) у снежні 1917 г. [1, с. 6]. Аб гэтай істарычнай падзеі ён напісаў артыкул "У 25-я ўгодкі склікання Усебеларускага кангрэсу", дзе адзначае, што ў беларускага руху было шмат ворагаў. "Наперад большавікі... Далей выступалі расейцы розных палітычных накірункаў, пачынаючы ад "сараў, а канчаючы на "чорнай сотні" – усе яны стаялі на грунце "единой и неделимой", заяўляючы, што ніякай Беларусі няма і быць ня можа. Праці Беларускае Рады выступілі таксама польскія арганізацыі, якія развівалі таксама польскія арганізацыі, якія развівалі шырокую дзейнасць, асабліва пасярод беларусаў-каталікоў, цягнучы іх на свой бок... Праці беларусаў усе яны выступілі адзіным фронтам [2]. Як вядома большавікі разганалі з'езд, але ўчынены гвалт не спыніў нацыянальных дзеячоў і 25 сакавіка 1918 г. яны абвясцілі незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі. В Гадлеўскі ўвайшоў у склад Рады БНР, якая працягвала барацьбу за сапраўдную незалежнасць Беларусі.

У 20-30-я гг. XX ст. Вінцэнт Гадлеўскі жыў у Польшчы і вёў актыўную палітычную дзейнасць, за што неаднаразова аршштоўваўся польскімі ўладамі і адбываў турэмнае зняволенне. У 1936 г. ён значальні рэдакцыю газеты "Беларускі фронт", якая выдавалася ў Вільні на беларускай мове да 1939 г. Газета ставіла мэтай падтрымку незалежнай беларускай палітычнай лініі. У адным з артыкулаў на старонках гэтай газеты В. Гадлеўскі заклікаў беларускае грамадства да стварэння свайго беларускага фронту, вольнага ад уплыву чужых і варажых сіл, як усходніх, так і заходніх. Аўтар пісаў, аб неабходнасці стварэння новай палітычнай групы, таму, што існуючыя партыі такія як Беларускае Народнае Аб'яднанне, Беларускія Нацыянал-Сацыялісты, Беларускія Сацыялісты-Рэвалюцыянеры і КПЗБ не адпавядаюць задачы стварэння незалежнай Беларусі, свабоднай ад фашыскай і камуністычнай ідэалогіі [3].

У артыкуле "Ані камунізм, ані фашызм" ад 5 лютага 1937 г. ён дэтальна крытыкуе гэтыя палітычныя накірункі, вызначае іх мэты як антынародныя і прызвае народ не падтрымліваць ні першы, ні другі. "Каб дапамагчы бядзе, – піша ён – некаторыя беларусы, якія маюць засцярогі да камунізму, пачалі ар'ентавацца на фашызм, чакаючы адтуль выбаўлення. Але нам здаецца, – працягвае аўтар – што гэта надзея ня мае пад сабою рэальнага грунту...". Гадлеўскі падкрэсліваў, што беларускі народ апынуўся паміж двума вялікімі блокамі: камуністычным і фашыскай, якія рыхтуюцца да апошняга рашучага бою". На пытанне з кім ісьці, ён адказвае: "Мы ж дзержымся іншай тактыкі і іншага кірунку: мы заяўляем, што у імя добра Беларускага народа ня пойдзем ані за фашызмам, ані за камунізмам! Чаму мы так робім? Бо як адзін так і другі кірунак нясе Беларускаму народу незалежнасць і суверэннасць, але нясе яму залежнасць і палітычную і эканамічную. Як адзін так і другі кірунак імкнецца да фізічнага і духоўнага знішчэння Беларускага народу. Як адзін, так і другі кірунак нясе няволю, перад якою гаснуць усе даўнейшыя няволі. А ў няволі мы самахоць не пойдзем. Стаўшы на грунт незалежнасці мы адкідаем залежнасць і ад камунізму і фашызму" [4].

Ідэалогію беларускіх нацыяналістаў, у тым ліку і Гадлеўскага, раскрывае "Статут Беларускага нацыянальнага фронту", які быў надрукаваны ў газетах нацыяналістаў. Гапоўнай сваёй мэтай ён вызначае здабыццё для Беларусі самастойнасці і незалежнасці. У ім гаварылася, "што Беларускаму народу ня можа пралуцыць аказія да здабыцця незалежнасці, без розніцы, ці гэтая аказія падарыцца з прычыны нутранага раскладу Саветаў Саюза, ці з прычыны рэвалюцыйных выступленняў прыгнечаных народаў... У сучаснасці, найбольшым ворагам Беларускага народу ёсць Савецкі Саюз, які знаходзіцца пад дыктатурай камуністычнай партыі... і імкнецца да маральнага і фізічнага знішчэння Беларускага народу, як нацыі" [5, с. 39].

Статут вызначаў, што "Беларускае незалежнае Гаспадарства мае быць Рэспублікай" на чале з Гаспадаром, які выбіраецца на 5 год. "БНФ проціў гэтак звананага парламентарнага дэмакратызму, падкрэсліваўся ў Статуце, даючага права голасу ўсім грамадзянам, без розніцы нацыянальнасці. Паводле БНФ вызначаць ў Беларусі як палітычны, так і грамадскі маюць права толькі прадстаўнікі

Беларускай нацыі. Іншыя нацыянальнасці, як жыды, палякі, расейцы, якія выказалі ^{стагокі} варажасці да Беларускага народу ў найцяжэйшыя момэнты ягонага існавання, не могуць прымаць удзелу ў палітычным і грамадскім будаўніцтве Беларусі", - гаварылася ў Статуте [5].

БНФ тым самым імкнуўся да ўсталявання нацыянальнага дэмакратызму, форму якога павінна была ўстанавіць Гаспадарчая рада.

БНФ выступаў за абмежаваную прыватную ўласнасць. Памешчыцае землеўладанне і ўсе капіталістычныя формы ўласнасці Статут лічыў нядапушчальнымі. "Кожная ўласнасць на нерухомую маёмасць, ці гэта будзе ўласнасць прыватных асоб ці юрыдычных адзінак, бярэ сваю праўную сілу з дапушчэння або інакш кажучы, з мандату Нацыі... Карыстанне зямлёю, так як і ўласнасць на яе можа быць або павасобнае, або калектыўнае (кааператыўнае), згодна з жадааннем працоўных на ёй. Усе вялікія прадпрыемствы, фабрыкі і заводы належаць да нацыі і знаходзяцца пад кіраўніцтвам Гаспадарства (Ураду)". Першым і галоўным абавязкам, кожнага беларускага грамадзяніна абавязна была творчая, фізічная або духоўная праца на сваю карысць і карысць дзяржавы. Другім – ахвярнасць з маёмасці і жыцця. "Дагэтуль беларусы жылі ў чужых дзяржавах, дзе дамагаліся для сябе правоў, але не пачуваліся да абавязкаў адносна гэтых дзяржаў. З паўстаннем незалежнае Беларускае паўстанцтва такія абавязкі адносна свайго гаспадарства. Трэба будзе гэтае Гаспадарства ўтрымаць і абараніць" [5].

Ідэалогія беларускага нацыяналізму В. Гадлеўскі разрацоўваў у гады Другой сусветнай вайны, стаўшы кіраўніком Беларускага нацыянальнага Супраціву і заснавальнікам падпольнай антыбальшавіцкай і антыфашыскай нацыяналістычнай арганізацыі "Беларуская Незалежная Партыя" (БНП). БНП падпольна выдавала "Бюлетэнь БНП". Выданне выходзіла ў Беларусі і ў Германіі ў 1942 – 1946 гг. Пад час нямецкай акупацыі ў Беларусі выйшла 2 нумары, тыражом па 500 экзэмпляраў. У другім нумары (1942 г.) В. Гадлеўскі надрукаваў артыкул "Апошнія гады". Яго можна назваць праграмай публікацыяў Беларускага антыфашыскага руху. У ім робіцца аналіз таго становішча, ў якім апынуўся беларускі народ ў 30-40-я гг.

Аўтар адзначаў, што ў Заходняй Беларусі ў 30-я гады польскія акупанты імкнуліся "затапіць беларускія праблемы", хвалію асадніцтва і ваеншчыны. У гэты ж час у БССР народ перажыў рэпрэсіі і аддаў ўсю маёмасць і ўсе сілы на ўзбраенне 10-мільёнай арміі. Пра нямецкіх акупантаў ён піша, што яны "не адзначалі не толькі гуманнасцю, але нават мінімальнаю дозаю здаровага палітычнага розуму... На месца праўдаіснуючай беларускай дзяржавы – БССР творачы нейкую дзяржаўную пародыю "Генеральны камісарыят Беларусі...". У артыкуле адзначаецца, што толькі моладзь можа трымацца незалежных ідэалаў і рыхтуецца да барацьбы. Ён гучна прывітаў змаганне незалежнае Беларускае. "Нам даволі вызваліцеляў і апекунства, нам ня трэба нацыянальнай чужыземцаў – мы самыя здобудзем сабе нацыянальныя правы", - пісаў Гадлеўскі [6].

Працуючы з верасня 1941 г. – галоўным школьным інспектарам пры Генеральным камісарыяце "Беларусь" ён паслядоўна адстаяў нацыянальныя інтарэсы беларускага народу на ўсё адукацыю [7]. Гэта легальная дзейнасць была прыкрыццем сапраўдных мэт нацыяналістаў. Так, газета "Беларуская школа" ў 1-2 нумары за студзень – сакавік 1942 г. змясціла артыкул "Працаваць для добра нацыі". Гэта былі вытрымкі з прамовы В. Гадлеўскага на курсах для мінскіх настаўнікаў 10 студзеня 1942 г. "Галоўная мэта курсаў – гэта будаўніцтва нацыянальнай школы", пісала газета. – "Гэта школа павінна выходзіць беларускаю моладзь у нацыянальным беларускім духу... Моладзь павінна любіць свой народ – нацыю таксама, як яна павінна любіць і сваю ўласнасную ямку і сваю мову, і песню, і нацыянальнае адзенне, і свой край. І усё гэта абавязана ўнушыць і павіць ёй нацыянальная беларуская школа" [6].

Але ажыццявіць сваі мэты В. Гадлеўскі не паспеў. 24 снежня 1942 г. ён быў арыштаваны СД у Мінску і той жа дзень расстраляны ў Трасцянец. Было гэта зроблена таму, штоў планы немцаў не ўваходзіла ствараць незалежную беларускую дзяржаву, што адстаяў В. Гадлеўскі і зрабіў ірадам свайго жыцця.

Літаратура

1. Ёрш, С. Рыцар свабоды/ С. Ёрш. – Менск, 2004
2. Гадлеўскі, В. У 25-я ўгодкі склікання Усебеларускага кангрэсу/ В. Гадлеўскі// Беларуская газета – 1942, 23 снежня
3. Беларускі фронт. – 1937, 5 студзеня
4. Гадлеўскі, В. Ані камунізм, ані фашызм/ В. Гадлеўскі// Беларускі фронт. – 1937, 5 лютага
5. Гадлеўскі, В. Ані камунізм, ані фашызм/ В. Гадлеўскі// Беларускі фронт. – 1937, 5 лютага
6. Ёрш, С. Рыцар свабоды/ С. Ёрш. – Менск, 2004
7. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 371. – воп. 1. с.р. 24

ДА ПЫТАННЯ АБ ПАЛІТЫЧНАЙ СТРАТЭГІІ АКУПАЦЫЙНЫХ УЛАД У АДНОСІНАХ ДА ДЗЯЦЕЙ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ (1941 – 1944)

В.Я. Бездзель

ВДУ ім. П.М. Машерава (Віцебск)

Тэма правадзімай акупацыйнымі уладамі палітыкі на акупаванай тэрыторыі Беларусі дастаткова поўна разгледжана ў айначнай гістарыяграфіі [1]. Даследуюцца асобныя накірункі ў гэтай палітыцы ў адносінах да розных сацыяльных груп насельніцтва [2]. Трэба звярнуць увагу і на тое, як яна змянялася ў залежнасці ад узросту тых, на каго была накіравана. Мы звернемся да разгляду палітычнай стратэгіі ў дачыненні да дзіцячага асяродку на тэрыторыі Беларусі ў 1941 – 1944 гг.

Як паказвае аналіз архіўных дакументаў і матэрыялаў Нюрнбергскага працэсу, акрэслена палітыка была накіравана ў першую чаргу на знішчэнне і анямечванне беларускага насельніцтва, у тым ліку і дзяцей. На Нюрнбергскім працэсе над галоўнымі нямецка-фашысцкімі злачынцамі было дадзена азначэнне такому паняццю як "германізацыя" (анямечванне), што з'яўлялася часткай той палітыкі, якую праводзілі фашысты на захопленых тэрыторыях: "Германізацыя, или онемечивание, означает уничтожение национального характера захваченных территорий и искоренение всех элементов, которые на примут нацистской идеологии". [3, 557]. Падмурак для абгрунтавання планаў для нямецкага народа і расавай тэорыя. Ужо ў маі 1940 г. Гімлер заяўляў, што "процедуру германізацыі намерена прывесці лутем отбора детей, которые должны отниматься у родителей, получат новое имя, посылаться в Германию и там ассимилироваться" [4, 167].

Далейшыя распрацоўкі ў гэтым накірунку мелі ўжо і практычны характар, паколькі былі ажыццяўлены на насельніцтве Польшчы. Разам з тым, у адносінах да ўсходніх славян гэтае пытанне карыстравалася да самага пачатку вайны і непасрэдна ў яе ходзе. Вынікам працы стаў дакумент "Некоторые соображения об обращении с лицами немемецкой национальности на Востоке" ухваленыя расавай палітыкай, у якім прапаўнаваўся абмежаваць тэрмін навучання дзяцей славян 4-ма класамі пачатковай школы. Мэта такой адукацыйнай і выхавальнай палітыкі: "распространить мнение о том, что подчинение немцам, честность, прилежание и послушание являются божьей заповедью" [5, 503 – 505]. Яшчэ да нападу на СССР кіраўніцтва нацысцкай Германіі мела шэраг планаў ў адносінах да будучага палітычнага і тэрытарыяльнага ўладкавання саюзных рэспублік. Беларусь павінна была стаць састаўной часткай Германскай імперыі. Яе насельніцтва планавалася метадычна вынішчаць, а найбольш прыгодных у расавых адносінах асіміляваць, у першую чаргу дзяцей і моладзь, паколькі можна было ўздзейнічаць на іх неэфарміраваныя асобы (адсутнасць жыццёвага вопыту і падтрымкі дарослых).

Першыя месяцы вайны паказалі разыходжанні паміж тэорыяй і практыкай. Дзейнасць нямецкіх войскаў і загады кіраўніцтва накіраваны на масавае знішчэнне грамадзянскага насельніцтва. Пра гэта сведчаць і разважаны Гітлера на конт партызанскай барацьбы (ліпень 1941 г.), якая дае магчымасць знішчаць усё, што аказвае супраціў, і незадавальненне Гітлера колькасцю забітых мірных жыхароў (жнівень 1941 г.), што трэба дзейнічаць больш радыкальна, і вядомыя вытрымкі з дзёніка Э. Гольца.

Канец 1941 – пачатак 1942 гг. азнаменавалі паразай фашыстаў пад Масквой і стратай надзей на бліцкрыг. Германскае кіраўніцтва вымушана мабілізаваць новыя рэсурсы для таго, каб спыніць веснавое наступленне Чырвонай Арміі. Гэтыя акалічнасці абумовілі некаторыя змены ў палітыцы акупацыйных улад, якія можна ахарактарызаваць як пераход да лавіраванням у палітычнай і эканамічнай сферах (стварэнне СБМ, аграрная рэформа і г.д.) і адначасова яшчэ большым уціскам у сувязі з нарастаючым партызанскім рухам. З гэтага ж часу пачынаецца кампанія, спачатку дабравольная, а латым прымушавая, па вывазу рабочай сілы на працу ў Германію. У 1942 г. яна закранула толькі падлеткаў (карасавік 1942 г. – загад Заўкеля аб неабходнасці мабілізацыі грамадзянскіх кваліфікаваных работнікаў і работніц ва ўзросце ад 15 гадоў для выкарыстання іх на працы ў Германіі; верасень 1942 г. – акцыя па вярбоўцы "ўсходніх работніц", дзяўчын і жанчын ад 15 да 35 гадоў).

Калі ў канцы 1942 г. стала зразумелым, што фактычна ўсе кампаніі па дабравольным наборы рабочай сілы праваліліся, нямецкія ўлады зрабілі стаўку на моладзь, прымушавую мабілізацыя якой давала магчымасць выканаць устаноўленую квоту для Генеральнага камісарыяту Беларусь (30 тыс. асоб) і дзяўчат ва ўзросце 15 – 18 гадоў). У паведамленні Гімлеру ў канцы студзеня 1943 г. адзначалася, што "большинство молодой рабочей силы не только нигде и ничего не изучает и ничего продуктивного не производит, но и вовсе бездельничает" [6, 76]. Правадзячы такую мабілізацыю, фашысты дасягалі дзвюх мэт адначасова: па-першае, падраўвалі бялагічны патэнцыял беларускага народа і крыніцу папаўнення партызанскіх шэрагаў, а па-другое, ніякспрэдна ў Германіі лягчай было правадзіць палітыку анямечвання, адарваўшы моладзь не толькі ад сваякоў, але і ад Радзімы. У